

BALIKESİR'Lİ ZATI'NIN ŞİİRLERİNDE GEÇEN ATASÖZÜ VE HALK DEYİMLERİ

— II —

Coşkun AK*
Mehmet AKKAYA**

ÖZET

Halk deyim ve atasözleri edebiyatımızda çok önemli bir yere sahiptir. Bu sözler, halk ve divan şiirinde farklı şekilde kullanılıp, değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada konunun divan şiiri açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. Divan şiirinin en çok şiir yazan şairlerinden Balıkesir'li Zâtî'nin Divanında geçen atasözleri ve deyimler üzerinde durulmuştur.

SUMMARY

The Proverbs and Idioms in The Poems of Zâtî From Balıkesir

The popular idioms and proverbs have very important situation in Turkish Literature, These oral traditional specieses have been used in different ways at classic "divân" - poetry and folk Literature. The idioms and proverbs had been appraised in the classic Ottoman poetry. The poet Zâtî from Balıkesir who had written poems, had used the idioms and proverbs in his didactic lines.

In this article, the traditional expression elements in his poems had been showed with ewamples.

Daha önce, I. bölümü yayınlanan yazımızın bu bölümünde du'â, beddu'â, aşk anabashğı altında dostluk-düşmanlık, lakaydlık ve kınama konularında Zâtî'nin şiirlerinde geçen atasözü, deyim ve halk tabirlerini göstermeye çalıştık.

Tamamen bir histen ibaret olan bu konular Divan Edebiyatı'nda aşk mefhumunu oluşturan sevgili - âşık ve rakıb arasında geçtiği şekli ile ifade edilmiştir.

B- DUA: Duâ, gönülden gelen iyi hislerin dilde tezahür etmesidir. Kısaca herhangi bir konuda herhangi birisi için iyi dileklerde bulunma hâlidir. Şairimizin divanında diğer konularda birçok örnek söz bulunmasına rağmen dua ve beddua konusundaki sözler oldukça azdır.

* Prof. Dr.; U.Ü. Necatibey Eğt. Fak. Türk Dili ve Ed. Eğt. Öğr. Üyesi

** Araş. Gör.; U.Ü. Necatibey Eğt. Fak. Türk Dili ve Ed. Eğt. Böl.

Sevilen ve takdir edilen biri hakkında söz edilirken övücü sözler kullanılır. Öve öve göğe çıkarmak ifadesinde övgünün miktarını belirtme yanında öyle olması istendiği için gizli bir dua da sözkonusudur;

Bunca yüzbin göz ile görmüş degül mislüm felek
Nola İsi-veş seni göke çıkarsam öğerek 699/1

İyi vasıflara sahip birinin zamanla değerini kaybetmesi, altın adını bakır etmesidir;

Meyl itme sim ile zere tut pend-i Zâti'yi
Cânâ cihânda olmasun altun adun bakır 410/5

Sevilen biri için yapılan başlıca dileklerden biri de sevilen için cennetin mekân olarak istenmesidir;

Kûyuna uçmak diler murg-ı dil-i Zâti müdâm
İsterem Hakdan ana cennet turag olsun begüm 932/5

Cennetle ilgili temenniye bazen "yattığın yer nurla dolsun" gibi yine manevi mahiyette bir dilek eklenir;

Cân virürsen Zâti'yâ kûyında mihr-i yâr ile
Yatdugun yir nûr olub me'vâ ola cennet sana 25/5

C- BEDDUA: Beddua da yine dua gibi gönüldeki menfi' duyguların dilden dökülmesidir. Özelliği itibariyle duanın tam zıttıdır, birisi için kötü dileklerde bulunmaktır.

Ah çekilmesine önemli bir neden gerektiğine göre, ahın yerde kalmaması isteği, dert sahibinin derde sebep olana ahla, feryatla bedduada bulunması demektir;

İnedürsin döne döne dem-be-dem dolab-veş
Yirde kalmaz irer ey gerdûn-ı dûn âhum sana 23/4

Çalar çana ot tıkama isteğinde ortadan kaldırma hırsı yanında aynı zamanda olumsuz bir istek de sözkonusudur;

Billâhi aceb mi yıkılıb gîtse kilisâ
Ot tıkdı senün kûyun anun çanıma cânâ 19/1

Yüzünün akıyla çıkmak, yüzü ak olmak gibi deyimler olumlu birer ifadedir ama göz için ak olsun isteği kör olmasını istemek gibi beddua özelliği taşımaktadır;

Gözedür gözün bizi ey rakıb
Göreyin anun yüzi ag ola 17/5

Şeytan Allah tarafından lanetlenmiştir, bu itibarla şeytâni işler yapmak bir anlamda lanete müstehak olmaktır. Aşık, yaptığı şeytanca işlerden dolayı rakibe her zaman lanet eder;

Ol melek insana mâyildir be-gâyet ey rakıb
Arada şeytanlıg eylersen eger la'net sana 25/4

IV. AŞK

Aşk, sevenle sevilen arasında tezahür eden bir hal olup daha ziyade sevene yani

aşığa isabet eder. Aşığın sınırsız aşkına karşılık sevgilide tarifsiz bir güzellik ve zarâfet vardır.

Aşkın en belirgin özelliklerinden biri de sonsuzluk ifade etmesidir. Onun gizlenmesi gerektiği halde hiçbir zaman gizli kalmadığı görülür. Çünkü aşığın sararmış yüzü, kanlı gözyaşları ve gece gündüz bitmek bilmeyen ah ü figanı aşkın saklanması engeldir.

Aşığın sevgiliye olan sevgisi yanında sevgili kayıtsızdır. Seven ve sevilen arasında bir üçüncü şahıs daha vardır ki münafıklık ve kabalıktan başka özelliği olmayan rakıbdır. Sevmekten anlamadığı halde sevgiliden yakınlık görür, onun yanında dolaşır. Rakibin aşığı olan duygu ve davranışları ise her zaman menfî'dir. Tabii ki aşık da onu sevmez, sevgiliye ulaşmada en büyük engel sayarak ona çeşitli olumsuz yakıştırmalarda bulunur (İt, domuz, akrep, karga gibi).

Aşık, ateş gibi parlak ve yakıcı olan sevgilinin yanağının etrafında dönüp duran pervane olmuştur. Kendini bu ateşe atıp yakmak, ateşte yokolmak ister;

Ger şem'-i dil-efrûzum par par yana yanumda
Pervâne gibi nâra düşsem yimeyem pervâ 21/2

Aşk bazen aşığı yerlerde sürdüren bir şarap olur, öylesine keskindir ki onu içen aşığın bir an ayakta durmaya gücü kalmaz;

Tâkatum yok turmaga bir dem ayagum üstine
Sâkiyâ ışkun şarâbı virdi bir hâlet bana 15/4

Aşığa huzur ve zevk veren yerlerden biri de sevgilinin köyüdür. Aşık gönüldeki aşk ve şevkle gelip ayyüzlü sevgilinin cemalini seyretmek ister, onunla sabah seyrine çıkabilmek en büyük arzusudur;

Seyr ideyin cemâlünü kûyunda ışk ile
Olur çemende yâr ile seyr-i seher leziz 135/3

Vuslat, aşığın yaşadığı sıkıntılı ömrünün tek hedefidir. Kavuşma sözünü duymak bile aşığın ağzına bal çalarcasına zevk verir, lâkin tek dostu olan "hicran" her an onun aşına zehir katar;

Bal çaldı va'de-i vasl ile cânân agzuma
Zehr katdı aşuma ammâ ki hicrân acısı 1484/2

Aşık sevgilisinin siyah saçına gönül bağlamışsa, kurtuluşu olmaz, artık bulut gibi gece gündüz yaş dökmeye mecburdur, nitekim o "kilimini suya salmıştır";

Zülfine gönül bağlama yaşun yenemezsin
Zâtî gibi ey ebr suya salma kilimin 712/5

Aşk öyle bir beladır ki aşığın iki yakasını bir araya getirmez, bütün bir ömür dert içinde, perişan geçer. Hatta onun belasının ölünce biteceği de şüphelidir;

Ömrümde iki itmedi ömrüm yakamı ışk
Ölince odlare beni yâ Rab yaka mı ışk 643/1

Sevgili, aşığı mübtela etmiştir ama ondan uzaktır, bu itibarla sevgilinin gelip geçtiği yolların tozu toprağı aşık için kutsaldır, nitekim bu toprak göze sürme olmuştur. Değeri itibariyle insan sürmeyi gözünden bile kıskanır. Hatta onu gören aşığın gözünün zevk ve istekten ağzının suyu akar;

Sürme-i hâk-i rehûn ki âdem gözinden kıskanur
Agzının suyu akar gördükçe çeşmüm imrenür 434/1

Hicran derdiyle seller gibi çağlayan kanlı gözyaşları birgün sevgilinin geleceğini duyup, yolunu basar;

Dilberün bir gün yolın basmış delü kanlu yaşum
Kanludan kaçır gibi gördükçe ol demden kaçır 276/3

Sevgilinin dudağını öpmek aşığın belki de en büyük arzusudur. Sevgili yakın olsa, onu sineye çekip dudağını sormak niyyetindedir;

Sineye gelsen ilik gibi emerdük lâ'lüni
Hazz iderdük düğme-i câmen gibi olsan kinâr 141/4

A- Dostluk: Dostluk için hiçbir çıkara dayanmadan gönülden geldiğince duyulan bir yakınlık hissidir demek mümkündür. Bu mefhumun tarifsiz bir enginlik ifade etmesi hesabıyla sınırlarının çizilmesi mümkün olmaz. Dostluğu ayakta tutan temel direk sevgi olmalıdır.

Dostluk mefhumunu sevgili-aşık arasında mütâlaa edersek hususun aşık cephesinde olumlu, sevgili cephesinde olumsuz olduğu görülür.

Aradan su sızması güçlü bir yakınlık ifadesi olup, bu aşığın her zaman tatlı bir hayali olarak kahr;

Dem-i fûrkatde her ara pür oldı kanlu yaşumdan
Su sızmazdı aramuzdan senünle kani ol demler 203/3

Uyhuyı yaşum âl ile ayırdı gözümden
Su sızmaz iken ikisinün aralarından 1104/5

Sevilen bir konuğun gelmesi halinde karşılanması dostluğun işaretidir. Aşık sevgiliden gelen can alıcı ok bile olsa onu bir ok atımlık yerde karşılar;

Okun togruldugınca cism-i hâkîden yana cânum
Revân karşı çıkar bir ok atım yir anı karşılar 184/3

Herhangi bir dert ve belaya ellerle beraber katlanmak tek başına katlanmaktan kolaydır, hatta yerine göre eğlenceli bir hâl alır. Böyle olmasında samimiyet ve dostlukların önemli fonksiyonu vardır;

İl ile iren belâ dirler düğün bayram olur
Savm-ı hicrün ey hilâl-eburü veli tenhâ bana 33/5

Bazen dostluk öylesine güçlüdür ki dostun, kapısında kul olursa yeridir;

Kul olmalı degül mi işiginde Zâti'yâ
Ol pâdişeh vilâyet-i hüsnün velîsidür 254/7

Kol kanat olmak, korumak kollamak anlamındadır. Örnek beyitte bu anlam korunduğu gibi, gönlün kolu kanadı olması, gönlün kanatlanması gibi anlamları da taşımaktadır;

Sanma ki sana tîri dilâ kol kanad ola
Bir mûr kim kanatlana Tanrı belâ virür 295/4

Dostlar arasında bir söz vardır ki genellikle sohbet konuşmalarının anahtarı mahiyetindedir; söze girerken hani derler ya; "tatlı yiyelim tatlı söyleyelim" şairimiz de sözü aynen kullanarak,

Zâtı'yâ şirin dimişler tatlı söyle tatlı yi
Tab'una olsun gıdâ vasf-ı şeker-âmız-ı ışk

662/5

diyor.

B- Düşmanlık: Düşman kelimesi ilk işitildiğinde insanda ister istemez olumsuz bir iç kıpırdanmasına neden olur. Dostun kıymetini arttıran düşmandır, düşmanın şerrini azaltan dosttur. Birinin yokluğu diğerinin etkisini azaltır, hatta mefhumu ortadan bile kaldırabilir. Nihayetinde düşmanlık da dostluk gibi bir duygudur, fark sadece duyguların zıtlığındadır.

İnsanın başına kaynar sular dökülmesi, beklenmedik kötü bir olayla karşılaşmanın, kıskançlığın, şaşkınlığın ifadesidir ki, özelliği itibarıyla olumsuz bir yapı arz etmektedir;

Şöyle kızdı cism-i simfinin görüb hammâmda
Başına kaynar sular koyıldı cânâ mermerün

682/2

İyi insandan iyilik, kötü insandan kötülük doğar, nitekim kargadan bülbül sesi beklemek hata olur;

Niği taleb itme yürü bu emr ile beddür
Zâtı sana iyilik ide mi hiç bugün bed

124/5

Gönlün arzuları çoktur, istekleri bitmek tükenmek bilmez. Sevgiliden beklentileri sınırsızdır ama sevgili ile gönlün yıldızı hiçbir zaman barışmaz;

Müşteridir gerçi gönlüm mihrünün bâzârına
Yıldızın barışmadı onunla ey meh-rû senün

676/3

Susuzluktan kavrulan aşık sevgilinin dudak suyundan doya doya içmek ister ama mümkün mü? Sevgili onu görünce gözüne kan görünür, "kanına mı susadın" der;

Teşneyem lâ'lüne kandur beni didüm didi yâr
Sasadun kanuna sen gözlerüme kan görünür

199/2

Şair, sevgilinin dişine benzemeye çalıştığı için inciye düşmandır dişleri en güzel şekilde vasfederek incinin defterini dürmek ister;

Bir vech ile nazm eyle ki dendânı sıfatın
Zâtı dürerün anun ile defterini dür

200/5

Sevgilinin kâtil gözü o kadar acımasızdır ki bir anda hiç Allah yaratmış demeden binlerce insanı (aşığı) öldürür;

Gözlerin bir lahzade bin merdümü eyler helâk
Ey peri dimez ki hiç insanı Tanrı yaradur

267/4

Aşığın baş düşmanı rakibidir, onun domuz olarak adlandırılması aşığın menfi' duygularının ifadesidir. Nitekim rakib her an aşığı ortadan kaldırmak, başına belalar açmak düşüncesindedir, ancak aşık dikkatlidir;

C- Lakaydlık: Sevgilinin başta gelen özelliklerinden biri de kayıtsızlığıdır. Ona ne ah ne inleme ne de gözyaşı seli kâr etmez, çünkü gönü taş gibi katıdır, yanında mermer bile yumuşak kalır. Aşığın halini görür görmemezlikten gelir, başını çevirip geçer. Ama aşığı da aşık eden bu ilgisizliktir;

Aşığın dert meclisinde inlemekten göğsü parçalansa sevgili yine de ne oluyor diye şöyle gözucuyla bile bakmaz;

Gam meclisinde ney gibi bagrım delindi ah
Göz ucu ile ol yine itmez dilâ nazar

277/3

Derdi olmayan dertlinin halinden anlamaz, sağlığı yerinde olanlar, hastanın halini bilemezler;

Bilmez ol bin dürlü derdi ile ölenler hâlümü
Hastanun derdin ne bilsünler tabîbüm saglar

165/3

Sevgili cefa etmede irfan sahibidir ama iş vefaya gelince cahil olur;

Cefâ ilmünde hoş kâmilisin ey dost
Vefâda lîk lâ-ya' kılın ey dost

80/1

Hüma kuşu yükseklerden uçar ama sevgili hüma olursa aşağılara hiç inmez, yerdekilere (aşıklar) itibar etmez, her zaman kayıtsızdır;

Gir bu alçak gönlüme meyl eyle az az ey hüma
Yüksek uçub eyleme billâhi çok nâz ey hüma

30/1

Merhabalaşmak, el sıkışmak dostluk ifadesidir ama sevgili o kadar umur-samaz olmuştur ki yüzyüze gelince el ucu ile bile merhabalaşmaz;

El ucu ile merhabâ itse virürdi devlet el
Götürüb gam ayacı dirdi o dem yâhû bana

44/4

Sevilen bir dostun ziyareti kısa sürerse "ateş almaya mı geldin" denir ki bu söz çabukluk, acelecilik hatta kayıtsızlık ifade eder;

Geldin şükür hele sogudu adlı yüregüm
Od olmaya mı geldün iversin benüm begüm

970/1

Aşık sevgilinin kapısının eşiğinden it gibi akşam sabah ayrılmaz ama sevgili ona bir it (rakib) kadar bile itibar etmez, başını çevirir, görmemezlikten gelir;

Rakibe sadr gösterdün didün ol fitneye ulu
Benüm bir it kadar veh veh kapunda i'tibârum yok

639/3

D- Kınama: Kınama öncelikle bir duyustur, ardından içteki hissin etkisiyle de davranışın ortaya konmasıdır.

Kınama, ayıplama kavramında bir etkileyen bir de etkilenen bulunur. Etkileyenin kınamaya neden olan durumu karşısında etkilenen kınama davranışında bulunur;

Divan Edebiyatı'nda aşk mefhumunu oluşturan üç temel şahıs olan âşık-ma'suk ve rakib arasında kınama çizgileri farklı etkileşim ve değişik yönlerde teza-

hür eder. Sevgili aşığın perişan halini, aşık rakıbın kabalık ve anlayışsızlığını, rakıb ise aşığın aşıklığını ve pajmürdeliğini ayıplar. Yani kınama davranışı aynı duyguya dayalı ya da aynı şahıslar arasında ortaklık göstermeyebilir.

Baş yarıp, göz çıkarmak becereksizlik ifadesi olup, ayıplama sözüdür. Ama şair bunu yapmışsa suç kendinde değil, vasfedilenin kabalığındadır;

Bugün mestâne birkaç beyt ile a'dâyı vasf itdüm
Kiminün başını yardım çıkardum kiminün gözün 1103/2

Aşık, sevgilinin kapısının eşiğinden hiç ayrılmayan rakibi muhafızlığından dolayı ayıplayarak ite benzetir;

'Âlemünde ol senü incitmezem var ey rakıb
Kimsenün yatar itin kaldurmazam' âlemde ben 1050/4

Aşığın gözünde râkıb duygusuz, kaba görünüşüyle sevgiliyi korumaktan başka görevi olmayan biridir. Aslı görevinden dolayı onu sevgilinin köyünde bostan koruluğuna benzetir;

Didüm rakıb neyler kûyunda didi dilber
Olur eşek başından bostânlara oyuklar 461/5

Sahtekârlık ve dolandırıcılık en büyük ayıplardan sayılır. Buğday gösterip de arpa satmak ayıplanacak bir düzenbazlıktır;

Hâsıl umma hırmeninden rûzigâr-ı hâyinün
Gaflet itme sana gendüm gösterür arpa satar 376/5

İnsan yaptığı iyi veya kötü işlerin karşılığını mutlaka görür. Yani ne ekerse onu biçer;

Vakt ola âşık olasin âdemîlükdür ey melek
Âşıkâ cevri eyleme itdüğünü kişi bulur 325/3

Rakıb, sevgiliyi aşkıktan ayırdığı için düşmandır. Onun yaptığı işler her zaman şeytanîdir, dikkatli olmak gerekir;

Dostdan tığı ile düşman kesmesün ey dil seni
Hastaya şeytan sakın su gösterür îmân alur 280/3

Aşığın gözü hiçbir zaman yaşsız olmaz, nitekim "sulu sinek suda ölü" derler;

Didi ki aynum ağlamakdan olmadı halâs
Didi ki Zâtı'ya suda yiter sulu sinek 726/5

Davul dengi dengine derler, herşey denk olursa güzeldir ama sevgilinin yanındaki rakıb bulunursa ya "armudun iyisini ....." ya da "yemişin güzelini domuz yer" derler;

Agyâr ile gördi seni deng oldu didi dil
Bâsrı yemişün hûbını eyler tonuza bak 684/6

Dünyada mekân ahrette iman diye bir mesel vardır, lâkin âşık öylesine bedbanttır ki onu ne yer kabul eder ne gök, adeta lanetlenmiştir;

Cihân redd eyledi cümle o şâh bâsında kul itmez
Yirüm yok yirde vü gökde beni yir gök kabul itmez

522/1

Birinin ayıbını yüzüne vurmak, ayıp sahibini utandırır fakat asıl bu davranış
ayıptır;

Öpsem elini yüzüme urur tabancalar
Dâyim günâhumı o benüm yüzüme urur

209/4